

SADRŽAJ:

UVOD	1
1. PROTUMADARSKI POKRET U VOJNOJ KRAJINI	4
1.1 Reskript cara Franje Josipa	4
1.2. Reakcija Krajišnika	5
1.3. Razvoj i slom krajiškog pokreta	6
2. OD SLOMA KRAJIŠKOG POKRETA DO RAZVOJAČENJA VOJNE KRAJINE	10
2.1 Pregovori o ukidanju čitave Krajine	10
2.2 Varaždinska krajina nakon 8. lipnja 1871.g.	12
2.3 Borbe za financijsku prevlast u Krajini	13
2.4. Završne reforme i ukinuće Krajine	14
3. POKUŠAJ BANA IVANA MAŽURANIĆA DA UJEDINI HRVATSKU	16
3.1. Početni pregovori	16
3.2. Utjecaj ustanka u BiH na pregovore	17
3.3 Bitka za krajiške željeznice i Mollinaryjevo odstupanje	19
3.4 Mogućnost ujedinjenja pod mađarskim uvjetima	22
3.5. Pad bana Mažuranića	23
4. UJEDINJENJE	25
4.1. Prihvatanje i posljednjeg mađarskog uvjeta	25
4.2. "Manifest mojim Krajišnikom"	26
ZAKLJUČAK	27
POPIS PRILOGA	28
LITERATURA	29

POVRATAK VOJNE KRAJINE U INSTITUCIONALNI OKVIR KRALJEVINE HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE

UVOD

S približavanjem turske opasnosti granicama Ugarsko-Hrvatske države započeo je i razvoj obrambenog sistema koji će kasnije svoj vrhunac doživjeti unutar Habsburške monarhije u obliku Vojne krajine, najvećeg i jedinstvenog vojnog logora u povijesti.

Prve fortifikacijske sustave sagradio je ugarsko-hrvatski kralj Žigmund Luksemburški. Padom Bosne 1463.g. upadi Turaka u Hrvatsku i dublje na zapad su bili sve češći te je kralj Matija Korvin poduzeo protunapad i osnovao Jajačku i Srebreničku banovinu, a 1469.g. i Senjsku kapetaniju u čijoj su se pozadini nalazile Bihaćka i Ogulinska kapetanija. No kralja Matiju Korvina više je interesirala borba za češko prijestolje nego obrana od Turaka, preciznije, stvoreni obrambeni sustav bio je deficitaran ljudstvom, pogotovo nakon katastrofe koju je doživjela hrvatska plemićka vojska u bitci na Krbavskom polju 1493.g. kada je poginulo 10 000 hrvatskih vojnika na čelu s banom Emerikom Derenčinom. Ubrzo nakon toga Turci će svesti Hrvatsku na "ostatke ostataka nekad slavnog kraljevstva", osvojivši Slavoniju do Virovitice i Čazme povremeno upadajući i dalje, do Varaždina, velik dio Dalmacije, bez obalnih gradova, velike dijelove Like, Krbave i Banije.

U međuvremenu, nakon pogibije posljednjeg ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika II Jagelovića u bitci kod Mohača 1526.g. hrvatsko je plemstvo na saboru u Cetingradu 1527.g. izabralo Ferdinanda Habsburškog

za kralja, a on se obvezao dati vojne posade za granične utvrde što je od 1522.g. radio u Senjskoj kapetaniji.

Neuspjeh dotadašnjeg obrambenog ustrojstva temeljenog na privremenim kapetanijama omogućio je usvajanje prijedloga nadvojvode Karla, 1578.g. na saboru plemstva Unutrašnje Austrije u Brucku na Muri, da se od postojećih kapetanija stvori zasebna teritorijalna institucija čisto vojno-obrambenog karaktera - Vojna krajina - podijeljena na Hrvatsku krajinu kojom upravlja general sa sjedištem u Karlovcu i Slavonsku krajinu kojom upravlja general sa sjedištem u Varaždinu. Taj teritorij potpuno je izvan vlasti hrvatskog bana i Sabora, generali su odgovorni samo nadvojvodi koji je na čelu Ratnog vojnog vijeća u Grazu, čak je i ban u vojnim poslovima podređen nadvojvodi. Ta odluka dovela je do konsolidacije obrane i zaustavljanja Turaka kod Siska 1593.g. no uzrokovat će i mnoge probleme koji će se ispreplesti i ostaviti posljedice koje se osjećaju i danas, a tu prvenstveno treba spomenuti trostoljetnu izdvojenost tog dijela teritorija od ostatka zemlje, njegovo sistematsko i namjerno zapostavljanje u gospodarskom smislu te promijenjenu demografsku sliku koju je suprotno volji hrvatskog plemstva stvorila habsburška potreba za jeftinom vojskom, a ispravom "Statuta Valachorum" to novo vlaško-pravoslavno stanovništvo postaje i oruđe Habsburgovaca u borbi protiv hrvatskih velikaša. Nakon austro-turskog rata 1683.-1699.g. oslobođeni dijelovi Slavonije, Krbave, Like i Dalmacije ostavljeni su izvan banske vlasti i priključeni Vojnoj krajini čija osnovna funkcija više ne postoji no bečki dvor nije želio izgubiti svoj izvor jeftine vojske pa ga zadržava pod izlikom sanitarnog kordona. Ratom 1716.-1718.g. u potpunosti je nestalo turske opasnosti te je sanitarni kordon (područje karantenske zaštite od epidemija) proglašen stalnim. Gotovo sve u tom ratu oslobođene hrvatske zemlje pod krajiškom su vlašću, a osnovan je i osječki generalat koji, kao i dva starija, od 1743.g. odgovara Dvorskom ratnom savjetu u Beču.

Obnovljene su i pod bansku vlast stavljene samo požeška, virovitička i srijemska županija. Godine 1786. stvorena je jedinstvena generalkomanda Vojne krajine u Zagrebu.

Od sredine 18.st. Vojna krajina točnije Krajišnici služe Habsburgovcima u borbama na srednjeeuropskim i zapadnoeuropskim ratištima, dakle daleko od doma, 1754.g. ukinuti su i posljednji oblici krajiške samouprave -"Krajiška prava"- život krajišnika stavljen je pod potpunu kontrolu vlasti, a njihovo materijalno stanje postalo je vrlo teško te će od sredine 19.st. jačati ideje o sjedinjenju s Civilnom Hrvatskom i u samoj Krajini, pod utjecajem ilirskih ideja. Hrvatski Sabor iznio je 1848.g. "Narodna zahtijevanja" u kojima se između ostalog tražilo ujedinjenje hrvatskih zemalja.

U jeku revolucionarnih zbivanja 1848./49.g., više iz interesa habsburškog dvora nego iz njihove dobre volje, ban Josip Jelačić je primivši naslove zapovjednika Vojne krajine i upravitelja Rijeke i Dalmacije prividno ujedinio Hrvatsku no ubrzo je smirivanjem situacije sve vraćeno na staro s time da će od tada u rješavanju krajiškog pitanja veliku ulogu imati i Ugarska čijoj je ideji dualizma monarhije Vojna krajina predstavljala opasnost (mogućnost ponavljanja događaja iz 1848./49.g. kad su krajišnici ugušili mađarsku revoluciju). Sljedećih dvadesetak godina označeno je sklapanjem nagodbi i jačanjem mađarskog položaja u državi i njihove želje da Krajina kao dio zemalja Krune Sv. Stjepana pripadne Ugarskoj zbog čega će nestati oduševljenja među Krajišnicima glede ujedinjenja s Hrvatskom.

1. PROTUMAĐARSKI POKRET U VOJNOJ KRAJINI

1.1. Reskript cara Franje Josipa

Nakon što je 1868.g. bila sklopljena ugarsko-hrvatska nagodba, za koju valja napomenuti da sadrži vrlo nepovoljne uvjete za Hrvatsku jer ju je s njene strane sklopala promađarska unionistička stranka, Mađari su zahtijevali od Beča tj. Ministarstva rata pod čijom upravom se Krajina nalazila da ona kao jedna od zemalja Krune Sv. Stjepana mora pripasti ugarskom dijelu monarhije ujedinjena s Hrvatskom. Kao razlog zbog kojeg je to trebalo učiniti mađarska vlada je navela vojnu prijetnju, pogotovo što se Varaždinska krajina izravno naslanjala na Ugarsku no vjerojatniji razlog je mogućnost eksploatacije krajiških šumskih bogatstva koja su smatrana najvećima u Europi te politički manevar da se razbije nezadovoljstvo prema banu Levinu Rauchu u Civilnoj Hrvatskoj.

Na sjednicama zajedničkih vlada Cislajtanije (austrijski dio monarhije) i Translajtanije (ugarski dio monarhije) od 11., 12., i 13. kolovoza 1869.g. donijeta je odluka o djelomičnom ukidanju Vojne krajine (djelomično = Varaždinska krajina) koju je potvrdio i car svojim reskriptom

19. kolovoza 1869.g.

1.2. Reakcija Krajišnika

Vijest da će se Varaždinska krajina ukinuti i pripojiti Hrvatskoj, a time i Ugarskoj izazvala je gnjevnu reakciju Krajišnika koji bi time na temelju nepravedno sklopljene ugarsko-hrvatske nagodbe ostali bez teško stečenih i ne baš prevelikih povlastica sastavljenih od prava na šume i livade na čemu se temeljila njihova agrarno-stočarska privreda. Za njih do ujedinjenja nije moglo doći dok u Zagrebu na vlasti bude Unionistička stranka i dok se ne napravi revizija nagodbe. Iz tih razloga dolazi do stvaranja i jačanja tzv. krajiškog pokreta koji je pod utjecajem opozicije u Civilnoj Hrvatskoj tj. Narodne stranke, a djelovanje mu se manifestiralo preko "Zatočnika", lista koji je izlazio u Vojnom Sisku. Krajiški pokret ne smijemo shvatiti kao izričito protivljenje ideji ujedinjenja s Hrvatskom već kao želju da se to provede na za Krajišnike prihvatljiv način.

Od siječnja 1870.g. komandant Vojne krajine bio je feldmaršal Anton Mollinary čiji je zadatak bila i provedba ukidanja Varaždinske krajine što znači da je u njoj i u prijelaznom razdoblju ostala vojna vlast. On je isto tako i važna osoba u pokušaju Beča da sačuva ostatak Krajine. Treba istaknuti njegove izvještaje o snazi krajiškog pokreta koji kad su se iskristalizirali njegovi pravi motivi gubi simpatije Beča.

Uz politička previranja, Krajinu je u to doba potresala i socijalna bijeda, pogotovo u predjelima Like što je dovelo do stvaranja hajdučkih družina.

1.3. Razvoj i slom krajiškog pokreta

Krajiški pokret od 1869.g. do 1871.g. razvijao se na temelju dvaju dokumenata donesenih među samim Krajišnicima, a koje je prihvatila i Narodna stranka. Prvi je "Sisačka predstavka" upućena vladaru 8. rujna 1869.g. i u njoj se kaže:

-ne može se prihvatiti ujedinjenje s Hrvatskom dok je u njoj na vlasti Unionistička stranka

-zahtjeva se sazivanje novog Sabora u kojem bi bili i zastupnici iz Krajine

-takav novi Sabor utvrdio bi novu nagodbu s Ugarskom

-djelomično ukidanje Krajine bi se obustavilo do uspostave novog Sabora

-Krajini se treba dopustiti da prije ukidanja iskaže svoje interese i prava

Drugi dokument je tzv. "program ogulinske opozicije" koji je banu Levinu Rauchu ponudio:

-sazivanje novog Sabora u kojem bi bili predstavnici vojničke i Civilne Hrvatske

-imenovanje kraljevskog komesara za Krajinu i to generala, Hrvata

-reviziju nagodbe koja je sklopljena bez sudjelovanja Krajine

-stvaranje Krajiške komisije sastavljene od zapovjednika pukovnija, generala brigada i jednog predstavnika Ministarstva rata, a cilj bi joj bio pretvaranje Krajine u provincijal i utvrđivanje sljedećeg:

- 1) kvote vojnika za državnu vojsku, a oficiri bi bili također iz Krajine
- 2) i domobranci bi imali oficire iz krajiških krugova
- 3) u sve upravne institucije postavili bi se krajiški oficiri, samo Hrvati

Zahtjeve iz ovih dokumenata (programa) odlučilo je vodstvo krajiškog pokreta iznijeti u izravnim pregovorima s Bečom. Krajinu bi u tim pregovorima zastupala delegacija sastavljena od delegata izabranih na izborima u krajiškim općinama kao najjačim uporištima pokreta. Izbori su provedeni tijekom ožujka i travnja 1870.g. s time da lička, otočka, prva banska i gradiška pukovnija nisu dale delegate i ne zna se da li su tamo izbori uopće bili provedeni.

Uz glavnu namjeru delegacije da pred carem odbaci mađarske optužbe o neposlušnosti Krajišnika kruni, nova zadaća je bila izboriti gradnju željezničke pruge Osijek-Rijeka kroz Krajinu koja bi omogućila brži razvoj tog teritorija, osnivanje komisije za kontrolu potrošnje krajiških prihoda te postavljanje hrvatskog generala na čelo Krajiškog odjeljenja Ministarstva rata.

Pred izaslanstvom je stajao samo jedan problem i to onaj kojeg neće uspjeti premostiti, a čini ga pitanje legitimiteta odnosno zakonskog mandata delegacije da zastupa Vojnu krajinu (car nije potvrdio izbore u Krajini). To je bio dovoljan razlog da vladar odbije audijenciju, točnije, zatražio je Mollinaryja da delegaciju primi i odgovori od puta u Beč te mu je naredeno da s njima ne smije primiti Ivana Vončinu, vlasnika "Zatočnika", osim ako ovaj ne dokaže da je Krajišnik. Taj carev zahtjev shvatljiv je iz razloga što je Vončina predstavljao sponu između krajiškog pokreta i Narodne stranke. Usprkos tome dio deputacije otišao je u Beč, ali to nije promijenilo vladarevu odluku pa je pokušaj izravnih pregovora propao. Ipak, snaga krajiškog pokreta bila je vidljiva i unatoč tom neuspjehu.

Kad se govori o slomu krajiškog pokreta treba istaknuti da je došlo samo do razbijanja njegove fizičke jezgre i onemogućavanja idealne provedbe iznesenih zahtjeva tijekom njegova trajanja, a na svojem vrhuncu on je uspio djelić svojih ideja nametnuti vladajućim krugovima Pešte i Beča (pad Raucha) te će ih ovi morati sprovesti ne bi li smirili nezadovoljstvo naroda kako Civilne Hrvatske tako i Vojne krajine. Prvo su iz Krajine premiješteni svi visoki i ugledni hrvatski oficiri, u Ministarstvu rata umirovljen je Stjepan Pejaković, pristaša Narodne stranke, započela je i kampanja za zabranu opozicijskog "Zatočnika", koja se razvijala na vrlo zanimljiv način. Zbog svojih radikalnih prohrvatskih i protumađarskih tekstova "Zatočnik" je izazvao reakciju i samog cara, a ujedno je poslužio Mollinaryju da ukloni bana L. Raucha. Zbog nekih napisa u "Zatočniku" koje je smatrao klevetama Rauch je podigao privatnu tužbu protiv lista no Mollinary, koji je obaranje Raucha smatrao korakom k smirivanju krajiškog pokreta, utjecao je na odluku suda druge pukovnije u Petrinji koji je odbacio optužbu bana, a ovaj je nakon toga morao dati ostavku, 26.1.1871.g. Nešto kasnije 14.3.1871.g. zabranjen je "Zatočnik", zadnji broj izašao je 24.3.1871.g. Najava takvog raspleta vidljiva je u dijelu povjerljivog pisma Antona Mollinaryja Ministarstvu rata (3.1.1871.g.): "Ma kakav god zaključak bude taj proces imao, njegov će kraj dovesti političko raspoloženje i u Vojnoj krajini u takvu novu fazu u kojoj će biti moguće ukloniti bitne teškoće koje nastupaju protiv ukidanja vojničkog sistema u Krajini. On će zemlji uopće donijeti normalne prilike i osigurati je, ubuduće na osnovi hrvatsko-ugarske nagodbe iz godine 1868."³

³ Valentić, Mirko. Vojna krajina i pitanje njena sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.

Tako oslabljen krajiški pokret održat će se do odluka od 8.6.1871.g. kojima su kompromisno riješeni neki od zahtjeva Krajišnika. Tada on ulazi u fazu potpunog smirivanja, a uloga borca za ujedinjenje prelazi na ojačalu Narodnu stranku.

2. OD SLOMA KRAJIŠKOG POKRETA DO RAZVOJAČENJA VOJNE KRAJINE

2.1. Pregovori o ukidanju čitave Krajine

Na sam dan Rauchove ostavke ponovno su započeli pregovori Austrije i Ugarske o Vojnoj krajini, ovaj put pod utjecajem novog europskog poretka stvorenog pobjedom Prusa u ratu s Francuskom. Ta nova situacija odmah se odrazila na položaj Vojne krajine koja je do tog trenutka bila vojna osnova neostvarene austrijske želje da se u savezu s Francuskom osveti Pruskoj. Od tada Vojna krajina privremeno gubi svoje značenje koje je imala za Ministarstvo rata. To je omogućilo nastavak razvojačenja i ujedinjenja s Hrvatskom Varaždinske krajine (koje je bilo prekinuto tijekom prusko-francuskog rata) i otvaralo vrata ukinuću i ostatka Krajine. U pregovorima od 26. siječnja do 14. svibnja 1871.g. trebalo je naći rješenje koje bi zadovoljilo zahtjeve krajiškog pokreta, a ne bi bilo suprotno interesima niti Pešte niti Beča.

Mađari na čelu s ministrom predsjednikom Andrassyjem su prvenstveno željeli osigurati financijsku kontrolu Ugarske nad Krajinom dok je Ministarstvo rata htjelo zadržati vrhovnu vlast u Krajini i tijekom prijelaznog razdoblja. Između njih uskočio je general Mollinary sa svojim prijedlogom prijelazne uprave. On je predložio da Upravni odjel Generalkomande preraste u vladu koja bi odgovarala organizaciji banske vlade u Civilnoj Hrvatskoj, uloga Sabora tj. zakonodavnog tijela ostala bi u djelokrugu Ministarstva rata, a oni poslovi koji su prema hrvatsko-ugarskoj nagodbi zajednički predali bi se ugarsko-hrvatskoj vladi. Mollinaryjev prijedlog većina ministara obiju vlada je prihvatila s time da

je Andrassy zahtjevao da se naglasi provizoran značaj te vlade kojoj je cilj pripremiti prijelaz Vojne krajine pod civilnu upravu.

Prihvaćen model krajiške vlade trebao je biti kompromisno rješenje u odnosu na zahtjev krajiškog pokreta za krajiškim saborom odnosno bio je to Mollinaryjev potez da ojača svoj osobni položaj namećući se kao zaštitnik krajiških interesa.

U isto doba kad su tekli pregovori o budućnosti Vojne krajine, Civilna Hrvatska nalazila se pred izborima uoči kojih je Narodna stranka imala velikih izgleda za pobjedu nad kompromitiranim unionistima pa je zbog interesa Ugarske prekinuto razvojačenje Varaždinske krajine dok ne prođu izbori jer unionisti u tom dijelu Krajine, da se ona ujedini, uopće ne bi imali izgleda za izbornu pobjedu. No i bez učestvovanja tog područja Narodna stranka je uvjerljivo pobijedila dobivši 51 zastupnika, Unionistička stranka 13 i Stranka prava 1 zastupnika.⁴ Takav poraz unionista potvrđuje mišljenje da niti povoljan razvoj pregovora koji je zadovoljio apetite Ugarske, a ujedno trebao umiriti krajiški pokret, nije bio dovoljan da splasne animozitet prema Madarima.

No usprkos tome, 8. lipnja 1871.g. car je potpisao odluku o ukidanju, razvojačenju i ujedinenju s Hrvatskom Varaždinske krajine, gradova Senja, Bjelovara, tvrđave Ivanić, vojne općine Sisak i žumberačkog okruga. U drugom dijelu dokumenta označen je početak razvojačenja i ostatka Vojne krajine. Prema istoj zapovijedi Krajina je dobila prvu zemaljsku vladu, Mollinaryjeva modela, koja je Krajišnicima dala osjećaj zaštićenosti od Madara.

⁴ Sabor je bio konstituiran tek u siječnju 1872.g. te odmah raspušten. Izbori su zatim bili ponovljeni, a Narodna stranka ponovo je osvojila većinu uspkos suprotnim nadanjima Pešte.

2.2. Varaždinska krajina nakon 8. lipnja 1871.g.

Da bi se odluka o ukidanju, razvojačenju i ujedinjenju s Hrvatskom Varaždinske krajine i ostalih navedenih područja sprovela u djelo zadužen je bio kraljevski komesar, general Rosenzweig.

Ujedinjenje je trebalo sprovesti brzo jer je sazivanje Sabora bilo odgođeno do izbora zastupnika iz Varaždinske krajine. Stoga je Rozenzweig okupio privremenu upravu: upravnog pukovnika Ivana Trnskog predložio je za privremenog upravitelja novostvorene bjelovarske županije (sastavljena od prijašnjih pukovnija đurđevačke i križevačke), Budislava Budisavljevića za velikog bilježnika, a Alojza Kleina za suca županije. Izabravši ljude u koje je narod tog kraja imao povjerenja krenuo je Rosenzweig u Bjelovar gdje je 1. kolovoza 1871.g. proglašeno ujedinjenje i ubrzo započeo intezivan politički život pred predstojeće izbore. Gotovo u isto vrijeme, Eugen Kvaternik, jedan od vođa Stranke prava, krenuo je s grupom istomišljenika na područje ogulinske pukovnije, Rakovicu, s namjerom da oružanom bunom oslobodi ostatak Krajine. Ustanak je započeo 8. listopada, a završio 11. listopada 1871.g. smrću glavnih začetnika, Eugena Kvaternika i Vjekoslava Bacha.

Na izborima 5. rujna 1871.g. Narodna stranka osvojila je svih devet zastupničkih mjesta. Sam kraj godine 1871. obilježili su i izbori u preostalom dijelu Vojne krajine gdje su se birala vijeća općina i gradova.

2.3. Borbe za financijsku prevlast u Krajini

Od početka svih pregovora o ukidanju Krajine, još 1869.g., jedno od glavnih pitanja bila je i ekonomska sposobnost tog područja, da li je ono u mogućnosti izdržavati vlastitu upravu. Prema statističkim podacima porezni prihodi Krajine bili su "mršavi", a ugarska vlada trudila se ih prikazati još manjima što bi joj osnažilo pregovaračku poziciju prema Hrvatskoj jer bi time potkrijepila jače vezivanje Krajine uz Ugarsku.

Posebna borba vodila se za kontrolu nad Krajiškim investicijskim fondom⁵ na čelu kojeg je bila komisija u kojoj su se nalazili predstavnici Ministarstva rata, ugarske vlade, hrvatske vlade i Glavnog zapovjedništva kao krajiške vlade. KIF je stvoren novcem od sječe i prodaje tzv. prezrelih šuma. Ugarski šumski erar upravljao je već dijelom krajiških šuma proglašenim "potpunim vlasništvom države" no Mađari su željeli kontrolu i nad KIF-om mada je taj novac predan rješenjima od 8. lipnja 1871.g. Krajini tj. Glavnom zapovjedništvu.

Komisija KIF-a bila je snažno oružje Mollinaryja protiv ujedinjenja Krajine s Hrvatskom u kojoj je još na vlasti ^{BELA} unionistička vlada koja čini produženu ruku ugarske vlade i njenih želja. Glavno zapovjedništvo žilavo se borilo da sačuva krajiški kapital no Mađari su ipak uspjeli u dijelu svojih namjera: upotrebu novca KIF-a za investicije iz grupe zajedničkih poslova Hrvatske i Ugarske kontrolira ugarsko Ministarstvo financija. Taj mađarski uspjeh najnepovoljnije će se odraziti na izgradnju krajiških željeznica, Mađari će moći nametati željezničke pravce prema vlastitom interesu, a najmanje krajiškom.

⁵ U daljnjem tekstu skraćeno KIF.

2.4. Završne reforme i ukinuće Vojne krajine

Stupanjem na snagu rješenja od 8. lipnja 1871.g. koja su utrla put k razvojačenju Vojne krajine započelo se s reformama uprave i sudstva koje je trebalo prilagoditi novom statusu Krajine.

Najveću težinu u tim reformama imao je proces odvajanja sudstva od uprave čime je Krajina zakratko dobila modernije zakone od Civilne Hrvatske i samim time potakla narodnjake da kad stupe na vlast krenu u široku zakonodavnu djelatnost kojom bi se uskladili zakoni s onima u Krajini (taj proces trajao je od 1873.g. do 1875.g.) jer bi u suprotnom bilo teškoća u ujedinjenju.

Od 1. siječnja 1872.g. djeluje u Krajini građansko sudstvo, organizirano po teritorijalnom principu od 29 kotarskih sudova i 6 sudbenih stolova koji zajedno čine sudove prvog stepena. Kao drugostepeni sud osnovan je "Krajiški odsjek banskog stola", a kao trećestepeni tj. Vrhovni sud Krajine "Krajiški odsjek stola sedmorice". Oba ova odsjeka trebala su se nakon reformi sudstva u Hrvatskoj tj. odvajanja sudstva od uprave pripojiti njenom višem i vrhovnom sudištu na što se nadovezala odluka o privremenosti svih krajiških sudaca na dvije godine što je trebalo značiti skoro ujedinjenje jer bi u protivnom stvaranje zajedničkog višeg i vrhovnog sudišta zapravo paraliziralo krajišku vladu i značilo neformalno ujedinjenje. Mollinary, kao odlučni branitelj krajiških prava i predstavnik starih austrijskih, vojnih zagovaratelja jednog novog oblika Krajine, zavlačit će s rješavanjem tog pitanja.

Osim sudstva u Krajini je izvršena i potpuna reforma uprave. Bivši vojni komuniteti postali su gradovi kojima upravlja gradsko vijeće i gradonačelnik, pola dohotka od gradskih poreza pripada gradovima osiguravši im minimum ekonomske autonomije. Stvaraju se i seoske općine,

a nestaju satnije. Jedinini kompromis staroj vojničkoj upravi je vijeće općina pukovnije.

Iz paketa reformi zanimljivo je još izdvojiti odluku o povećanju broja zatvora u Krajini budući je nestalo tradicionalnog tjelesnog kažnjavanja.

Nakon gotovo trogodišnjeg procesa razvojačenja, manifestom cara Franje Josipa I od 8. kolovoza 1873.g. ukinuta je Vojna krajina.

3. POKUŠAJ BANA IVANA MAŽURANIĆA DA UJEDINI HRVATSKU

3.1. Početni pregovori

Odlukom o ukidanju Vojne krajine bila su prema mišljenju Narodne stranke otvorena vrata ujedinjenju Krajine s maticom zemljom. Podlogu za početak pregovora narodnjaci su našli u zakonu o krajiškom sudstvu prema kojem su, kako sam već spomenuo, krajiški suci privremeno imenovani, a više i vrhovno sudište se trebalo objediniti s hrvatskim. Taj zakon smatran je najavom skorog ujedinjenja.

Ban Ivan Mažuranić je 15. srpnja 1874.g. zatražio pismenom notom od šefa krajiške uprave Antona Mollinaryja odgovore na tri pitanja:

- 1) Da li i koje su mjere poduzete u svezi stavljanja Krajine pod civilnu upravu.
- 2) Kako daleko se u tome otišlo.
- 3) Kada se može očekivati konačna predaja Vojne krajine pod bansku vlast.

Mollinary je na prva dva pitanja odgovorio zadovoljavajuće po Narodnu stranku no treći odgovor razbio je oduševljenje jer se šef krajiške vlade pozvao na vladarevo pravo na tu odluku, dodajući da to neće biti uskoro. Time je on potvrdio svoju ulogu izvršitelja namjere austrijskih vojnih krugova da od Krajine stvore "corpus separatum" što je bilo skladu s bečkim planom rješavanja istočnog pitanja u kojem je područje Krajine sa četom serežana kao zadržanom vojnom jezgrom imalo značajnu ulogu.

Uz navedeni razlog, Mollinary je iznio njih još nekoliko kojima obrazlaže trenutačnu nemogućnost ujedinjenja. To je prvenstveno neuspjeh banske vlade da izbori povoljniju financijsku nagodbu s Ugarskom, zatim

potreba učvršćenja provedenih reformi u Krajini te mogućnost zaošttravanja hrvatsko-ugarskih odnosa jer je jedan od ciljeva Narodne stranke da ujedinjenjem dobije veći broj zastupnika u zajedničkom Ugarskom saboru. No sva ova Mollinaryjeva stajališta podređena su i nadopunjavaju glavni razlog odugovlaćenja oko ujedinjenja: austrijsku namjeru okupacije Bosne i Hercegovine.

Unatoč protivljenju konačnom činu ujedinjenja Mollinary je ipak braneci krajiške interese branio i interese Banske Hrvatske te je ostao njen jedini mogući saveznik.

3.2. Utjecaj ustanka u BiH na pregovore

Ustanak koji je tijekom 1875.g. planuo među Hrvatima u Gabeli, u Hercegovini, ubrzo se proširio i na Bosnu, a vodeću ulogu preuzimalo je srpsko stanovništvo pod utjecajem Srbije i Crne Gore koje su 30. lipnja 1876.g. objavile rat Turskoj izravno se miješajući u ustanak. Takvim prilikama morali su bečki dvor i injegovi vojni krugovi prilagoditi ratne planove okupacije Bosne i Hercegovine, nastale još 1874.g., u kojima Krajina i Mollinary, kao predviđeni zapovjednik okupacijske vojske, imaju kapitalno značenje.

Takav razvoj situacije bacio je pregovore oko ujedinjenje višeg i vrhovnog sudišta Krajine i Hrvatske u drugi plan. Kad je 24. ožujka 1875.g. Mažuranić zahtjevao da se to ujedinjenje sprovede na način kojim bi krajiško vrhovno sudište i tužilaštvo bilo pod izvšnom vlašću banske vlade, Mollinary to odbio dajući svoje uvjete:

1) Presude koje bi donijelo ujedinjeno sudište izvršavala bi Generalkomanda kao krajiška vlada (presude vezane za Krajinu).

2) Osnivanje posebnog senata u ujedinjenom sudištu koje bi vodilo rasprave o krajiškim predmetima.

3) Ujedinjenje ne smije ograničiti položaj Generalkomande kao vrhovne uprave u sudskim pitanjima.

Ban je te uvjete glatko odbacio, a kad su 24. ožujka 1876.g. pregovori obnovljeni, Mollinary umjesto novih uvjeta traži zaštitu vladara pod izlikom događanja u Bosni i Hercegovini na što je car hrvatske zahtjeve nazvao neprimjerenima čime je došlo do prekida bilo kakvih pregovora o ujedinjenju najviših sudova Krajine i Hrvatske, a Mollinary je uz sve svoje zasluge u očuvanju krajiških interesa ipak ostao prevjeran podanik bečkog dvora.

3.3. Bitka za krajiške željeznice i Mollinaryjevo odstupanje

U razdoblju od 1875.g. do 1877.g. održano je nekoliko ministarskih konferencija (ministara vlada Cislajtanije i Translajtanije) na kojima se raspravljalo o nacrtima izgradnje željeznica prema Balkanu i Jadranu. Na tim sjednicama centralno pitanje bila je izgradnja krajiške željeznice i oko toga će se sukobiti interesi Mađarske, Austrije i Hrvatske.

Bečki vojni krugovi izradili su koncept krajiške željeznice koji je otvarao vrata prodoru austrijskih ekonomskih interesa na Balkan i prema Jadranu. Taj koncept koji se slagao i s hrvatskim interesima vrlo odlučno je zastupao general Mollinary čak i kad ga je Beč napustio. Krajiška željeznica je prema tom nacrtu trebala ići od Zemuna prema Ogulinu. Pešta je odmah reagirala na takav prijedlog zahtijevajući, ispočetka, da se izbace dionice Mitrovica-Zemun i Stara Pazova-Petrovaradin jer bi one ušle u novu mađarsku željezničku liniju Budimpešta-Beograd. Tu se odmah uočava namjera Mađara da pitanje krajiške željeznice upotrijebe za ucjenjivanje Hrvatske glede ujedinjenja. Takav stav ugarske vlade s konferencije u Budimpešti (2.-4. studenog 1875.g.) izazvao je stvaranje novog krajiškog pokreta koji sastavlja delegaciju za izravne pregovore s vladarem koji ju je na Mollinaryjev prijedlog odlučio primiti, ali se isto tako morao ispuniti uvjet da put izaslanstava iz Translajtanije dopusti ugarski ministar predsjednik. Stoga je vladar poručio Mollinaryju da pripazi pri izboru članova deputacije. Zbog tog zahtjeva iz delegacije su bili odstranjeni potvrđeni hrvatski političari Milan Mikanec i Andrija Brlić. Vladar je primivši izaslanstvo pokušao "probuditi tradicionalnu odanost" Krajišnika dvoru ne dajući na znanje skorou promijenu austrijske politike spram krajiške željeznice.

Nova konferencija započela je 22. rujna 1876.g. u Beču i na njoj se trebalo odlučiti o mjestu s kojeg kreće krajiška željeznica, Zemun (Mollinaryjev prijedlog) ili Vinkovci (mađarski zahtjev). Za hrvatsku značajno je bilo i odlučivanje o priključenju Osijeka na krajišku željeznicu. Na toj konferenciji prepustio je vladar izradu nacрта u potpunosti u ruke mađarske vlade, a Mollinary ostaje usamljen u svojim stajalištima.

Dobivši odriješene ruke, Mađari su 5. srpnja 1877.g. predstavili svoj nacrt, obvezujući Hrvatsku da gradi željeznicu maksimalno prilagođenu ugarskim interesima:

1) Vinkovci-Brod, dalje do Siska i Pokupljem

2) Dalj-Vinkovci

3) Vinkovci-Mitrovica, ali tek nakon izgradnje pravca Budimpešta-Beograd

Ono što je najvažnije, a za Hrvatsku najtragičnije, ona će ove željezničke pravce graditi kao prvo bez da u njima ima ikakav interes, a kao drugo novcem KIF-a, jednostavnije rečeno Mađari će dobiti besplatne željeznice.

Razočarani general Mollinary zatražio je od vladara da ga oslobodi vlasti u Krajini. Dvor je procijenio da bi ostavka Mollinaryja mogla u Pešti biti protumačena kao demonstracija protiv mađarskog uspjeha pa ga se pokušalo umiriti. No niti austrijska niti mađarska strana nisu računale s tako čvrstom odlukom generala da brani interese Krajine. On je dao javnu izjavu o svom protivljenju mađarskom nacrtu krajiške željeznice i o svom odstupu. Car je od njega oštro zatražio povlačenje takvih izjava što je Mollinary odbio otišavši iz Zagreba 1. rujna 1877.g., a njegov nasljednik je postao general Franjo Filipović.

Svi ti događaji naveli su Narodnu stranku da se obrati krajiškim općinama da izaberu zastupnike koji bi se izjasnili o stavu Krajine prema ugarskom konceptu. Oni su trebali tražiti ujedinjenje

Krajine i Hrvatske te predaju kapitala KIF-a na upravu Saboru i odgodu donošenja odluke o krajiškoj željeznici do provedbe ujedinjenja.

U studenom 1877.g. sazvana je nova konferencija. Mažuranić je na njoj obrazložio neprocjenjivu važnost da se uključivanjem u krajišku željeznicu Osijek integrira u hrvatsko nacionalno tržište. Mađarska vlada je neprovjerenim podacima o ogromnom povećanju troškova koje bi izazvala gradnja dionice prema Osijeku potkrijepila svoje odbijanje Mažuranićevih prijedloga, pa je to predstavljalo konačan neuspjeh Mažuranićeve vlade u pogledu krajiške željeznice.

3.4. Mogućnost ujedinjenja pod mađarskim uvjetima

Pad Mollinaryja, preko kojeg je Narodna stranka gradila put prema ujedinjenju, doveo je do potrebe za zaokretom u njenoj politici. Pregovarajući s Mollinaryjem, hrvatska vlada je imala kakvu takvu potporu vojnih krugova te se je smatrajući da će šef krajiške vlade najbolje zaštititi krajiški kapital, prepustila taktici strpljenja. No kad je Beč, ne želeći sukob s Ugarskom, napustio Mollinaryja, morala je Narodna stranka odlučnije krenuti u traženje ujedinjenja. Tako je Hrvatski sabor podnio adresu vladaru o ujedinjenju Krajine s Hrvatskom (21. rujna 1877.g.) te donio dvije rezolucije, jednu o problemu željeznice, a drugu o kapitalu KIF-a.

Sljedeća konferencija, na kojoj se raspravljalo o ta tri pitanja, održana je 20. studenog 1879.g. Na njoj je potvrđen mađarski nacrt izgradnje željeznice, a KIF proglašen vlasništvom države što po ugarsko-hrvatskoj nagodbi znači Ugarske. Banu Mažuraniću ostala je još borba za ujedinjenje koje je vladar odlučno odbijao.

Poraz hrvatske politike na konferenciji u Budimpešti razbio je i zadnje iluzije o mogućem održanju jedinstva Narodne stranke u kojoj će se do konačnog raskola 1880.g. suprotstavljati radikalnija i umjerenija struja glede pristajanja na mađarske uvjete ujedinjenja koji se počinju očitovati tijekom rasprave o obnovi financijske nagodbe 1879.g. Tu se uviđa mađarska želja da se prvo riješi pitanje financijske nagodbe i daju dodatne garancije koje će kasnije iznjeti u vidu odustajanja Hrvatske od predviđenog povećanja broja hrvatskih zastupnika u zajedničkom Saboru, a tek onda bi Mađarska pristala na ujedinjenje.

Na saborskom zasjedanju od 22. lipnja 1880.g. usvojena je po Hrvatsku katastrofalna financijska nagodba većinom glasova zastupnika (65:13) koji su naivno vjerovali da je to zadnja prepreka na putu k ujedinjenju. Hrvatska je pristala da od biljegovnih taksa za poštanske teretne listove, željezničkih i parobrodskih poduzeća, raznih agencija i osiguravajućih društava prima tijekom narednih deset godina paušal od 20 000 forinti umjesto 45% od svih ovih prihoda.

3.5. Pad bana Ivana Mažuranića

Spomenuto pristajanje Sabora na novu financijsku nagodbu ostvareno je nakon pada bana Mažuranića, koji je protestirajući protiv odbijanja svih njegovih prijedloga u vezi s krajiškim pitanjem, podnio ostavku. Pravi motivi ostavke su prema kraljevoj naredbi prikrivani da ne bi došlo do reakcije u Zagrebu i stvaranja "žrtve" od Mažuranića. Prikrivanje je izvršio general Filipović šireći informaciju da je kralj pokrenuo rješavanje krajiškog problema (budući da je 1878.g. Austro-Ugarska okupirala BiH nestalo je s austrijske strane prepreke ujedinjenju). Mažuranić je oslobođen banske dužnosti 21. veljače 1880.g., a za bana je postavljen grof Ladislav Pejačević.

Odlazak Mažuranića i raskol Narodne stranke ocrtavaju pobjedu ugarske politike vidljivu odmah, iz prihvaćanja financijske nagodbe, a kasnije iz pristajanja Hrvatske i na ostale uvjete za ujedinjenje.

Ministarska konferencija na kojoj su započeli pregovori o priključenju Krajine Hrvatskoj održana je 18. prosinca 1880.g. i na njoj je doneseno nekoliko zaključaka koji će još produbiti krizu hrvatske politike:

- 1) Izbor kraljevskog komesara koji će preuzeti krajišku upravu i predati je hrvatskoj vladi. Mađari su predložili da se rok komesarijata ne određuje ne bi li dočekaao povoljnije rezultate saborskih izbora odnosno saziv Sabora koji bi prihvatio sve mađarske zahtjeve. Komesar će biti ban.
- 2) Delegacije Hrvatske i Ugarske će u siječnju 1881.g. raspraviti smanjenje broja hrvatskih zastupnika u zajedničkom Saboru nakon ujedinjenja.
- 3) Hrvatskom saboru zabranjuje se raspravljati o ujedinjenju.
- 4) Banu je omogućeno da upravlja kapitalom KIF-a za autonomne investicije no uvjetovano time da dijelom kapitala KIF-a za izgradnju željeznica upravlja ugarska vlada. Pitanje krajiškog kapitala raspravljat će se opet 1881.g.
- 5) Tvrdeći da Krajiška privreda nije ustanju pokriti svoje rashode, Mađari uzimaju sve krajiške prihode u ugarski državni budžet.

Konferenciju je vladar zaključio najavivši novu upravno-političku podjelu Banske Hrvatske i Krajine u svrhu asimilacije.

4. UJEDINJENJE

4.1. Prihvaćanje i posljednjeg mađarskog uvjeta

Izvršavajući zaključke s konferencije od 18. prosinca 1880.g. sastale su se regnikolarne delegacije Hrvatske i Ugarske da dogovore reviziju nagodbe po pitanju broja hrvatskih zastupnika u zajedničkom Ugarskom saboru. Dio Narodne stranke, kojoj je nakon raskola pripadao novi ban, prihvatio je reviziju kao žrtvu koja se morala podnijeti ne bi li se hrvatske zemlje ujedinile.

Takav stav povezao je drugi dio raskoljene stranke, Neovisnu narodnu stranku koju su podržavali Rački i Strossmayer, sa Strankom prava. No njihovo opiranje bilo je za nekoliko glasova preslabo da mađarski zahtjev ne dobije natpolovičnu većinu u Saboru 15. veljače 1881.g. Glasovanje je završilo 47:23 glasa u korist revizije.

4.2. Manifest "Mojim Krajišnikom"

Na zadnjoj konferenciji održanoj 4., 5. i 6. lipnja 1881.g. trebalo je utvrditi odgovore na posljednja sporna pitanja prije ujedinjenja:

1) Glede sječe krajiških šuma utvrđeno je da posebna komisija pregleda šumske površine i da prema njenom nalazu ugarska vlada predloži sječū šume kralju u zajedništvu s banom.

2) Što se tiče uprave nad šumama u Krajini, predana je Ministarstvu poljoprivrede, industrije i trgovine, a ono se obvezalo da će se prilikom svakog slučaja prodaje izlučene šume sporazumiti s banom.

3) Odlučeno je da se kapital KIF-a razdijeli za autonomne i za zajedničke poslove te da blagajna KIF-a ostane u Zagrebu.

4) Sporna područja Žumberka i Marindola predana su privremeno banu na upravu.

S time je 6. lipnja 1881.g. završen dugotrajan proces pregovora nakon kojeg je Hrvatskoj ostalo malo razloga za veselje zbog konačnog ujedinjenja s Hrvatskom.

Carским manifestom naslovljenim "Mojim krajišnikom" objavljenim 15. srpnja 1881.g. donijete su dvije odluke. Od 1. kolovoza 1881.g. prestala je na teritoriju Vojne krajine vlast Ministarstva rata i ukinuta je krajiška vojna vlada, a ban je postao komesar do definitivnog ujedinjenja. Od 1. siječnja 1882.g. Vrhovna uprava Krajine nalazila se u rukama Hrvatsko-slavonsko-damatinske zemaljske vlade.

ZAKLJUČAK

Područje Vojne krajine odigralo je veliku ulogu u europskoj povijesti, a kako je u vrijeme njena postojanja Europa bila centar svjetskih zbivanja, mogu reći i u svjetskoj povijesti. No od njenog postojanja je Hrvatska, kojoj teritorij Vojne krajine povijesno i geografski pripada, imala ukupno gledajući najmanje koristi. Od vremena posljednjih velikih protuturskih ratova kad je turska moć slomljena, nije više postojao osnovni razlog održanja Vojne krajine. Štoviše, ona je postala oružje Habsburgovaca u borbi protiv same Hrvatske tj. njenog jačanja, a ujedno najveća svjetska vojarna iz koje je bečki dvor crpio jeftinu vojsku za borbe daleko od granica Hrvatske i Krajine.

Nakon revolucionarnih zbivanja 1848./49.g. u igru oko Krajine uključila se i Ugarska tražeći Krajinu, kao dio zemalja Krune Sv. Stjepana, u sastav Translajtanije. U biti ona je željela povećati Hrvatsku samo iz vlastitih interesa točnije dobiti veću "koloniju".

Austrijski interesi okrenuli su se nakon francusko-pruskog rata i stvaranja novog odnosa snaga u Europi prema Balkanu odnosno BiH. U takvim planovima nije bilo mjesta ujedinjenju Krajine i Hrvatske.

Hrvatske političke snage, koje su se nakon smrti Jelačića raspale i tako dopustile da unionisti dogovore nagodbu s Ugarskom, vratile su se na političku scenu 1873.g. no Beč i Pešta bili su u političkim borbama prejaki za Hrvatsku, nakon Krajine najzaostaliju zemlju monarhije. U takvim prilikama, prohrvatski orijentiranim političkim grupama može se zamjeriti jedino njihovu unutrašnju podvojenost koja je olakšala Mađarima da ujedinjenje koje je trebalo ojačati Hrvatsku pretvore u vlastiti uspjeh.

POPIS PRILOGA:**1.Karta Vojne krajine (1866.)**

Šidak, Jaroslav i dr. Povijest hrvatskog naroda 1860.-1814. Zagreb 1968.
str. 81

2.Tablice stanovništva Krajine

Valentić, Mirko. Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom
1849.-1881. Zagreb 1981.

3. Portret Antona Mollinaryja

Valentić, Mirko. Vojna krajina i pitanje njena sjedinjenja s Hrvatskom
1849.-1881. Zagreb 1981.

LITERATURA:

1. Valentić, Mirko. **Vojna krajina i pitanje njena sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.** Zagreb 1981.
2. Gross, Mirjana i Szabo, Agneza. **Prema hrvatskome građanskom društvu.** Zagreb 1992; posebice stranice 485.-509.
3. Šidak, Jaroslav i dr. **Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.** Zagreb 1968.

PRILOG BROJ 2

**TABLICA-1: SASTAV STANOVNIŠTVA KRAJINE PREMA VJERI
(PROSJEK 1869.-1876)¹**

VJERSKO OPREDJELJENJE	BROJ
KATOLICI	339 142
PRAVOSLAVNI	345 968
GRKOKATOLICI	6 855
PROTESTANTI	5 071
ŽIDOVI	438
UKUPNO	698 299

**TABLICA-2: NACIONALNI SASTAV GRADSKOG STANOVNIŠTVA KRAJINE
(1875.)²**

GRAD	HRVATA	SRBA	ŽIDOVA
PETRINJA	4 033	1 000	-
KOSTAJNICA	4 000	767	-
BROD	2 126	229	84
ZEMUN	4 403	4 702	354
KARLOVCI	1 661	2 654	-
PETROVARADIN	3 267	1 293	-
UKUPNO	19 490	10 645	438

¹Tablica-1 pokazuje prosječan broj stanovnika Vojne krajine tijekom razdoblja od 1869. do 1876., a ujedno daje i uvid u drastično izmjenjenu demografsku sliku tog nekad isključivo Hrvatima naseljenog teritorija. Katolici u tablici predstavljaju uglavnom Hrvate dok pod pravoslavnima smatramo nekadašnje Vlahu u kojih se pod utjecajem Srpske pravoslavne crkve javlja srpska nacionalna svijest.

²U tablici-2 uočljiv je neznatan udio gradskog stanovništva u ukupnom broju krajiškog stanovništva što ukazuje na privrednu zaostalost tog kraja. Veći udio Hrvata omogućio im je ranije političko organiziranje.